

ЗАТВЕРДЖЕНО
в.о. директора Солонянського
районного науково-методичного кабінету
_____ Б.В.Шерстюк

План
інструктивно-методичної наради працівників
психологічної служби системи освіти району
(практичні психологи та соціальні педагоги)

Дата проведення: 19.09.14

Місце проведення: Солонянський РНМК

Відповідальний: Гринчук С.О.

Стан та особливості діяльності психологічної служби
системи освіти Солонянського району
у 2014-2015 навчальному році

Мета: зробити аналіз діяльності працівників психологічної служби системи освіти району за 2013-2014 н.р., розглянути пріоритетні завдання на 2014-2015 н.р. Вивчити алгоритм діяльності практичного психолога та соціального педагога з дітьми, батьками та вчителями в сучасній соціально-політичній ситуації, ознайомитися з діагностичним та корекційним матеріалом з даного питання.

Підготувати виступ-представлення на обласному святі до дня психологічної служби системи освіти Дніпропетровщини.

Порядок проведення засідання

Час	Зміст роботи	Виконавець
09.00-09.05	Реєстрація учасників. Ознайомлення з планом роботи.	Гринчук С.О. методист РНМК
Аналітичний блок		
09.05-09.10	Аналіз діяльності працівників психологічної служби системи освіти Солонянського району в 2013-2014 н.р.	Гринчук С.О. методист РНМК
Теоретичний блок		
09.05-09.15	Стан та особливості діяльності психологічної служби системи освіти у 2014-2015 навчальному році.	Гринчук С.О. методист РНМК
09.15-10.00	Організаційно-методичні аспекти роботи працівників психологічної служби системи освіти в сучасній соціально-політичній ситуації.	Гринчук С.О. методист РНМК

10.10-10.30	Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період. Діагностичний та корекційний інструментарій.	Алькема С.Я., керівник РМО, практичний психолог Мопрівської СЗШ
<i>Практичний блок</i>		
10.30-10.50	Підготовка до представлення психологічної служби району на обласному святі до дня працівника психологічної служби системи освіти Дніпропетровщини.	Гринчук С.О. методист РНМК
10.50-11.00	Рекомендації учасникам консультації. Домашнє завдання.	Гринчук С.О. методист РНМК

**Аналіз діяльності працівників психологічної служби системи освіти
Солонянського району в 2013-2014 н.р.**

Гринчук С.О., методист РНМК

На кінець звітнього навчального року в системі освіти Солонянського району налічувалося 57 навчальних закладів, а в психологічній службі працювало 13 осіб (9 практичних психологів та 4 соціальні педагоги).

Так як в психологічній службі Солонянського району майже всі практичні психологи-це молоді спеціалісти, методична робота у психологічній службі у 2013 – 2014 н.р., заключалася здебільшого у наданні різних видів консультацій, проведенні семінарів, засідань, тренінгів та роз'яснювальній роботі для молодих спеціалістів та адміністрації шкіл, виїздів мобільної психологічної служби в ЗНЗ району, які не забезпечені практичними психологами чи соціальними педагогами.

Організуються і проводяться районні семінари, засідання творчої групи, консультації, методичні об'єднання, (у 2013 – 2014н.р. працювало над темою «Розвиток професійної компетентності працівників психологічної служби»), діє «Школа молодого психолога», де молоді спеціалісти здобувають навички практичної діяльності. Працівники психологічної служби району постійно залучаються до спільних семінарів з вчителями та методистами таких предметів як: початкове навчання, інформатика, семінари логопедів та центр дитячої та юнацької творчості (для проведення тренінгів з лідерами та обдарованими учнями). В 2013-2014 н.р. було проведено: **семінар-нараду** «Організація діяльності психологічної служби району на 2013 – 2014н.р.»; **свято** для працівників психологічної служби системи освіти Солонянського району до Дня психологічної служби системи освіти Дніпропетровщини –22-й рік; **засідання практичних психологів:** «Методи роботи та здійснення психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу дітей та учнів, які стоять на внутрішньому обліку у навчальному закладі як «важковиховувані» та учні «групи ризику»; **виїзд мобільної психологічної служби в школу району (за замовленням)** Сурсько-Михайлівська СЗШ – Гринчук С.О., Привільнянська СЗШ та Тритузнянський НВК – Алькема С.Я.; **районний семінар працівників психологічної служби:** «Профілактика насильства, проявів суїцидальної поведінки серед шкільної молоді».

Велика робота була пророблена працівниками психологічної служби для виконання державних програм в реалізації яких беруть участь практичні психологи та соціальні педагоги.

У 2013 – 2014 н.р. поповнився матеріалами сайт психологічної служби Солонянського району (psihossoc.ucoz.ru): нормативно-правові документи психологічної служби системи освіти та матеріали для роботи. На цьому сайті розміщені власні блоги кожного практичного психолога району, на яких вони розміщують матеріали з досвіду роботи, та звітуються про виконану роботу.

Хочеться пару слів сказати про звіти та відвідування районних заходів працівниками психологічної служби Солонянського району

**Моніторинг звітності працівників психологічної служби
Солонянського району за 2013-2014 н.р.**

№ п/п	ПП	ЗНЗ/ДНЗ (посада)	Наказ МОН №1312 від 30.12.10 року Про затвердження плану заходів щодо реалізації Національної кампанії "Стоп насильству!" на період до 2015 року	Наказ Міністерства № 888 від 03.08.2012 Про затвердження Плану заходів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту щодо профілактики правопорушень серед дітей та учнівської молоді на період до 2015 року	Наказ №827 від 19.07.2012 "Про затвердження плану заходів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту щодо запобігання торгівлі людьми на період до 2015 року"	Наказ МОН №1313 від 30.12.10 року План заходів щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби знезаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин	Група ризику Наказ № 840	Аналітичний та статистичний звіт за I півріччя	Звіт про тиждень психології в ЗНЗ	Аналітичний та статистичний звіт за рік	<i>Рейтинг</i>
1.	Буторіна Ліна Вікторівна	Башмачанська СШ практичний психолог	-	-	-	-	+	+	-	-	13
2.	Алькама Світлана Яківна	Мопрівська СШ практичний психолог	+	+	+	+	+	+	+	+	1-6
3.	Денисенко Віта Анатоліївна	Жданівська СЗШ практичний психолог	+	+	+	+	+	+	+	+	1-6
4.	Захарченко Оксана Вікторівна	Письмечівська СЗШ практичний психолог	+	+	-	-	+	+	+	+	10-11
5.	Копиленко Альона Олександрівна	Солонянська СЗШ №1 соціальний педагог	+	+	+	+	+	-	+	-	10-11
6.	Кубик Альона Євгенівна	Новопокровська СЗШ практичний психолог/ соціальний педагог	+	-	-	+	-	-	+	+	12

7.	Курінний Олександр Олександрович	Малозахаринська НСЗШ практичний психолог	+	-	+	+	+	+	+	+	7-9
8.	Люта Валентина Василівна	Єлізарівська СЗШ соціальний педагог	+	+	+	+	+	+	+	+	1-6
9.	Мазур Марина Геннадіївна	Солонянська СЗШ №2 практичний психолог	+	+	+	+	+	+	-	+	7-9
10.	Сівцова Яна Миколаївна	Незабудинська СЗШ соціальний педагог	+	+	+	+	+	+	+	+	1-6
11.	Паленко Марина Володимирівна	Солонянська ДНЗ «Золотий півник» практичний психолог	-	-	-	-	-	-	-	-	14
12.	Пирлик Світлана Георгіївна	Солонянська СЗШ №1 практичний психолог	+	+	+	+	+	+	+	+	1-6
13.	Полохач Анастасія Валеріївна	Солонянська СЗШ №2 соціальний педагог	+	+	+	+	+	+	-	+	7-9
14.	Шевченко Ірина Анатоліївна	Олександропільський НВК практичний психолог	+	+	+	+	+	+	+	+	1-6

**Моніторинг участі працівників психологічної служби
Солонянського району в методичній роботі за 2013-2014 н.р.**

№ п/п	ПП	ЗНЗ/ДНЗ (посада)	Семінар-нарада «Організація діяльності психологічної служби району на 2013 – 2014н.р»	Свято для працівників ПС системи освіти	Засідання ТГ ППС	Засідання практичних психологів: «Методи роботи та здійснення психологічного супроводу та соціально- педагогічного патронажу дітей та учнів, які стоять на внутрішньому обліку у навчальному закладі як «важковиховувані» та учні «групи ризику»	Консультація «Підготовка статистичних та аналітичних звітів практичних психологів за 2013-2014 рік. Психологічна підтримка учасників навчально- виховного процесу під час підготовки та проведення ЗНО та ДПА».	Районний семінар: «Профілактика насильства, проявів суїцидальної поведінки серед шкільної молоді»	Виїзд МПС в Привільнянську СЗШ та Сурсько- Михайлівську СЗШ	Виїзд МПС в Тритузнянський НВК	Рейтинг
1.	Буторіна Ліна Вікторівна	Башмачанська СШ ПП	+	+	-	+	+	+	-	-	4-7
2.	Алькема Світлана Яківна	Мопрівська СШ ПП	+	+	+	+	+	+	+	+	1
3.	Денисенко Віта Анатоліївна	Жданівська СЗШ ПП	+	+	+	+	+	-	-	-	4-7
4.	Захарченко Оксана Вікторівна	Письмечівська СЗШ ПП	+	+	-	+	+	-	-	-	8
5.	Копиленко Альона Олександрівна	Солонянська СЗШ №1 СП	-	-	-	-	+	-	-	-	12-13
6.	Кубик Альона	Новопокровська	-	-	-	-	-	+	-	-	12-13

	Євгенівна	СЗШ ПП/СП									
7.	Курінний Олександр Олександрович	Малозахаринська НСЗШ ПП	+	+	-	+	+	+	-	-	4-7
8.	Люта Валентина Василівна	Єлізарівська СЗШ СП	-	-	-	+	+	+	-	-	9-10
9.	Мазур Марина Геннадіївна	Солонянська СЗШ №2 ПП	+	+	+	-	+	+	-	-	4-7
10.	Сівцова Яна Миколаївна	Незабудинська СЗШ СП	-	-	-	-	+	+	-	-	11
11.	Паленко Марина Володимирівна	Солонянська ДНЗ «Золотий півник» ПП	+	+	+	-	-	-	-	-	9-10
12.	Пирлик Світлана Георгіївна	Солонянська СЗШ №1 ПП	+	+	+	+	+	+	-	-	2-3
13.	Полохач Анастасія Валеріївна	Солонянська СЗШ №2 СП	-	-	-	-	-	-	-	-	14
14.	Шевченко Ірина Анатоліївна	Олександропіль- ський НВК ПП	+	+	+	+	+	+	-	-	2-3

Стан та особливості діяльності психологічної служби системи освіти у 2014-2015 навчальному році

Гринчук С.О., методист РНМК

Події останніх місяців, які відбуваються в Україні, вкрай складна соціально-політична ситуація у суспільстві показали необхідність соціально-психологічного захисту і психологічної допомоги як дітям і окремим людям, так і цілим соціальним групам.

Майже рік Україна переживає складну соціально-політичну ситуацію. Продовжуються бойові дії в Донецькій і Луганській областях, не зменшується потік біженців з окупованих Криму і Севастополя. Десятки тисяч людей змушені покинути свої домівки і тимчасово переміститися в інші регіони нашої держави. За останніми даними Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) понад 230 тисяч людей стали вимушеними переселенцями. Є сім'ї, що втратили житло, своїх близьких, є поранені.

За даними психологічного дослідження, що проводилося під егідою Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) у Донецькій області, майже 40 % дітей віком 7-12 років та більше половини дітей віком 13-18 років стали безпосередніми свідками подій, що пов'язані з війною. Відповідно 14 % та 13 % бачили танки та іншу військову техніку, 13% та 22 % бачили бої та сутички, 4 % і 15 % побиття знайомих людей, 6% та 5% стали свідками погроз застосування зброї. Декілька дітей з опитаних бачили вбитих і поранених. 76 % дітей віком 7-12 років та 43% дітей віком 13-18 років відчували страх, коли ставали свідками вищеописаних подій.

У зв'язку з цим, суттєво підвищується роль та значення професійної діяльності працівників психологічної служби системи освіти (практичних психологів і соціальних педагогів, методистів з психологічної служби районних (міських) методичних кабінетів, працівників навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби системи освіти).

Для забезпечення цієї роботи місцевим органам управління освітою, керівникам навчальних закладів необхідно створити належні матеріальні та кадрові умови, сприяти діяльності працівників психологічної служби. При цьому це стосується не тільки Донецької і Луганської областей, а усієї системи освіти України в цілому.

Сьогодні особливо зростає необхідність свідомої активності керівників навчальних закладів, спрямованої на підтримку, регулювання і формування здорового соціально-психологічного клімату у педагогічному колективі і закладі в цілому.

Необхідна тісна взаємодія керівника навчального закладу та фахівців психологічної служби для подолання негативних психологічних наслідків подій, що відбуваються в країні, для всіх учасників навчально-виховного процесу (стресові та посттравматичні стани тощо).

Досвід країн, які перебували в конфліктних ситуаціях, показує, що значне зростання насильства в протистояннях призводить до збільшення випадків

домашнього насильства, насильства стосовно жінок і дітей як у період розгортання самого конфлікту, так і по його завершенні.

Особливо вразливою групою вважаються жінки та діти із соціально незахищених категорій, сім'ї, члени яких загинули або були поранені в ході трагічних подій, зокрема, вдови, які залишилися єдиними годувальниками родин, сім'ї військовослужбовців, які стають внутрішніми мігрантами. Надзвичайної уваги потребують діти із сімей, в яких загинули їхні рідні та близькі, друзі і знайомі. Працівникам психологічної служби необхідно знати про такі сім'ї, своєчасно надати необхідну психологічну, соціально-педагогічну допомогу.

У цілому, на сьогоднішній день ситуація складна тим, що протистояння триває і важко передбачити час та спосіб його завершення. Це посилює тривожні настрої в суспільстві, страхи, розчарування і вимагає адекватної роботи працівників психологічної служби.

З метою попередження або мінімізації негативних наслідків конфліктних подій важливо формувати знання у дітей, батьків та педагогічних працівників про ситуацію, що склалася. Особливо це стосується необхідності відстеження нових законів та інших нормативно-правових актів, які активно зараз приймаються з метою захисту та надання допомоги особам у складних життєвих обставинах. Своєчасне донесення такої інформації до дітей, батьків та педагогічних працівників сприятиме зверненню по допомогу від осіб, які її потребують, водночас запобігаючи більш складним наслідкам перенесених подій.

Якщо говорити про статус жителів Криму, Севастополя, Донецької та Луганської областей, які переселяються сьогодні в інші частини України, то їх можна вважати внутрішньо переміщеними особами або вимушеними внутрішніми мігрантами. Особи із сім'ями підпадають під статус сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

В цій ситуації доречно користуватися Порядком взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, затвердженим наказом №1983/388/452/221/556/596/106 від 14.06.2006 (Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтранспорту, МВС та Держдепартаменту з питань виконання покарань).

До сімей, які класифікуються як ті, що опинились у складних життєвих обставинах, належать, зокрема: сім'ї з дітьми, що опинились у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх самотійно у зв'язку з вимушеною міграцією.

Психологічна служба системи освіти має надавати психологічну і соціально-педагогічну допомогу постраждалим, переселеним, біженцям, членам їх сімей і родичам загиблих в ході АТО. Зазначаємо, що така робота має бути системною, довготривалою та проводитись на високому науково-методичному рівні.

Основними напрямками соціальної і психологічної реабілітації постраждалих є наступні:

- соціально-педагогічна допомога сім'ям вимушених переселенців у налагодженні соціальних зв'язків із місцевими закладами охорони здоров'я, працевлаштування, соціальних служб, закладів і установ освіти, забезпеченні дітей навчальними посібниками, підручниками, іншим навчальним приладдям;

- надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги вступникам і першокурсникам ВНЗ і ПТНЗ в адаптації до нових умов навчально-виховного процесу та налагодження побутових умов їх проживання і встановлення нових соціальних зв'язків у навчальному закладі і за його межами;
- залучення постраждалих дітей до участі в діяльності позашкільних навчальних закладів з метою створення умов для їхньої самореалізації та проведення діагностичної і корекційно-відновлювальної роботи з ними практичних психологів цих закладів;
- робота з дітьми зазначених категорій під час літнього оздоровлення у таборах відпочинку, навчальних закладах, місцях тимчасового перебування
- залучення вихованців, учнів, студентів зазначених категорій до активної виховної і розвивальної діяльності в позаурочний час, реабілітація
- забезпечення індивідуального супроводу працівниками психологічної служби системи освіти всіх без винятку дітей, вихованців, учнів, студентів зазначених категорій та надання їм необхідної корекційної, реабілітаційної і соціально-педагогічної допомоги від пережитого протягом навчального року шляхом впровадження психологічних ігор та праце - і музико терапії тощо;
- створення сприятливого соціально-психологічного клімату в навчальному закладі та оптимізація змісту і форм психологічної просвіти педагогічних працівників і батьків;
- недопущення своїми діями чи бездіяльністю вторинної травматизації учасників навчально-виховного процесу та, у разі потреби, перенаправляти дітей, батьків і педагогів до інших спеціалістів (психотерапевта, невролога тощо);
- застосування міжсекторальної взаємодії і мультидисциплінарного підходу до вирішення проблем, які виникають (за потреби звернутися до закладів і установ охорони здоров'я, підрозділів служби з надзвичайних ситуацій тощо з пропозицією співробітництва та координації у справі надання психологічної допомоги тим, хто її потребує);
- залучення до надання психологічної допомоги висококваліфікованих фахівців, практичних психологів, соціальних педагогів, психотерапевтів, консультантів ПМПК;
- організації для тих, хто безпосередньо працює з постраждалими: а) психологічну і професійну супервізію; б) методичну підтримку у вигляді буклетів, методичних розробок, проведення навчальних семінарів і семінарів з обміну досвідом; в) матеріальну допомогу у вигляді необхідного приладдя і оргтехніки.

Акцентуємо увагу, що починаючи з 2012-13 навчального року Міністерство рекомендувало впроваджувати в загальноосвітніх навчальних закладах **“годину психолога”**, що сприяє розв’язанню ряду соціально-педагогічних проблем в учнівському середовищі, а з 2013-2014 навчального року - факультативні курси, які орієнтовані на підсилення психологічної складової у вихованні дітей та учнівської молоді.

Для організаційно-методичного забезпечення викладання факультативних курсів працівникам психологічної служби надіслані переліки програм факультативних курсів, курсів за вибором та спецкурсів для застосування в роботі працівників психологічної служби, рекомендованих для використання в початковій школі та електронні переліки програм факультативних курсів для застосування в роботі працівників психологічної служби, рекомендованих для використання в основній і старшій школі у загальноосвітніх навчальних закладах.

Програми схвалені для використання у загальноосвітніх навчальних закладах науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ПТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.).

Зміст програм представлений у варіантах з кількістю 17, 35, 52 та 70 годин, які реалізуються за рахунок годин варіативної складової навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів.

Зазначений перелік програм друкується в «Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України», фахових науково-методичних журналах, а також розміщений на сайтах: www.mon.gov.ua, www.psyua.com.ua.

У зв’язку з проведенням АТО на території певних областей, районів, міст соціальні педагоги повинні вжити низку організаційних заходів щодо забезпечення основних прав і свобод дітей. Зокрема мова йде про оперативну підготовку необхідних документів про встановлення статусу дитини, визначення головних потреб, знаходження додаткових ресурсів в громаді, різних інституціях для їх задоволення. Натепер, важливим є влаштування дитини, яка була свідком військових дій та стала сиротою, у прийомні сім’ї. Слід вказати на психологічне травмування такої дитини, яке може проявлятися через певний час, тому слід приділити належну увагу забезпеченню її соціально-психологічного супроводу.

Соціальний педагог, керуючись статтею 3 Конвенції ООН про права дитини, у взаємодії із службою у справах дітей, центрами соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді, центрами реабілітації, притулками, кримінальною міліцією у справах дітей, опікунськими радами тощо, вживає заходів для оперативного вирішення питань, які пов’язані із індивідуальною ситуацією дитини.

Вказана діяльність соціального педагога навчального закладу будь-якого типу, є вкрай важливою і актуальною і для регіонів, де є переміщені діти із зони АТО.

Керівникам психологічних служб різних рівнів у наступному навчальному році необхідно забезпечити супервізію (професійних супровід) діяльності практичних психологів і соціальних педагогів, які працюватимуть із вказаною категорією дітей.

У цій роботі варто користуватися листом, який Міністерство направило до органів управління освітою обласних та Київської міської державної адміністрації

з переліком методичної літератури та посібників, якими можна скористатися при здійсненні обстеження для встановлення віку дитини, яка залишилась без піклування батьків та потребує соціального захисту (лист МОН від 24.04.14 № 1/9-222).

Нагадуємо про необхідність у процесі роботи суворо дотримуватися вимог методик та Етичного кодексу психолога.

Надання соціально-психологічної допомоги для багатьох працівників психологічної служби є новим видом діяльності. Тому, фахівці Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи разом з фахівцями ряду громадських організацій, підготували збірку методичних рекомендацій: Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : [метод. рек.] / авт. кол.: Н. П. Бочкор, Є. В. Дубровська, О. В.Залеська та ін. ; [упор.: Н. В. Лунченко, Л. Л. Сідельнік]. – К. : МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. – 84 с.

Книга містить рекомендації з організації діяльності з дітьми в період переживання соціально-політичних конфліктних та постконфліктних ситуацій. Окрему увагу також приділено роботі з педагогічними працівниками та батьками. Скористатися електронною версією зазначених методичних рекомендацій можна на сайті Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи МОН і НАПН України : psyua.com.ua.

Психологічна служба в системі освіти - це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що складають єдину систему, основу якої становлять фахівці у сфері практичної психології і соціальної педагогіки: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, директори (завідувачі) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби.

Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи на підставі звітів обласних і Київського міського департаментів (управлінь) освіти і науки й центрів (кабінетів) психологічної служби системи освіти підготував щорічний звіт про діяльність психологічної служби системи освіти за 2013-2014 навчальний рік. В зведеній інформація відсутні дані з Автономної Республіки Крим, Донецької області та м. Севастополь, оскільки від них не надійшла інформація.

У психологічній службі системи освіти України **на кінець 2013-2014** навчального року нараховувалось **22559 працівників**. У порівнянні з 2012-2013 навчальним роком кількість фахівців **збільшилась на 695 працівників**. Це свідчить, що загалом по країні продовжується позитивна тенденція збільшення кількості працівників психологічної служби (**на 3,86%** з травня 2013 по травень 2014).

Найкращі показники на Київщині – зростання на 124 фахівці, Львівщині – зростання на 73 фахівці, Закарпатті – зростання на 67 фахівців (таблиця 1).

14694 практичні психологи та 7042 соціальні педагоги обіймають 11154,5 і 4798,5 ставок відповідно, що складає лише 54,1% від нормативної потреби (таблиця 2).

Найкраща ситуація щодо забезпечення фахівцями у Івано-Франківській (72,5%), Чернівецькій (67,6%), Сумській (67,4%) і Київській (65,2%) областях.

Найнижчі показники забезпеченості закладів освіти практичними психологами і соціальними педагогами у Тернопільській (36,3%), Миколаївській (43,3%) і Вінницькій (43,4%) областях. Слід зазначити, що Тернопільщина і Миколаївщина вже багато років «пасуть задніх» у питанні розвитку мережі служби.

У Сумській області та у м. Києві в минулому навчальному році кількість працівників психологічної служби зменшилась відповідно на 12 і 19 осіб та відповідно незначне збільшення працівників можемо констатувати у Дніпропетровській (6 осіб), Житомирській (8 осіб), Кіровоградській (9 осіб), Полтавській (11 осіб), Тернопільській (9 осіб), Черкаській (15 осіб) та Чернівецькій (3 особи) областях.

Керуючись запитом Міністерства освіти і науки України та Поданням Генеральної прокуратури України від 19.05 2014 № 08/2/1-92 «Про усунення порушень прав дітей на освіту» Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи було зібрано інформацію з регіонів України про відсутність фахівців психологічної служби в закладах освіти тривалий час (понад 10 років). Було зібрано дані з 16 областей: Волинської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Одеської, Рівненської, Сумської, Харківської, Хмельницької, Чернівецької та Чернігівської.

Відповідно до проведеного аналізу поданих матеріалів основними причинами відсутності у навчальних закладах фахівців психологічної служби, на які вказують керівники психологічної служби, є: обмеженість місцевого бюджету, недостатність фінансування, недостатність кошторисних призначень, та мають місце випадки, коли кількість дітей у навчальних закладах не відповідає нормативам чисельності практичних психологів та соціальних педагогів, затверджених відповідними нормативно-правовими документами Міністерства освіти і науки України.

Тут позиція Міністерства така, що недостатній рівень фінансування не може бути причиною незадовільного розвитку служби, адже в однакових за соціально-економічним розвитком регіонах спостерігається різна картина кадрового забезпечення. Основною причиною тут вважаємо ставлення керівників різних рівнів освіти до організації соціально-педагогічної і психологічної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу.

Водночас мають місце випадки, коли зростання кількості спеціалістів не завжди призводить до підвищення ефективності функціонування системи в цілому. За наявності такої ситуації необхідно розробляти та впроваджувати **систему моніторингу й оцінки ефективності діяльності практичних психологів, соціальних педагогів, методистів районних та обласних кабінетів, центрів.**

Так у Вінницькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Рівненській, Сумській, Хмельницькій областях розроблено та запроваджено технологію оцінки якості діяльності районних та міських психологічних служб (центру), працівників служби.

Зокрема, на виконання наказу департаменту освіти і науки **Запорізької облдержадміністрації** «Про заходи щодо підвищення ефективності функціонування районних (міських) психологічних служб, психологічних служб у

зкладах освіти обласного підпорядкування, ПТНЗ, ВНЗ I-II рівня акредитації в новому 2013-2014 навчальному році» від 28.08.2013 № 738 проведено моніторинг розвитку психологічних служб навчальних закладів у 2013-2014 н.р. Тут щорічно Центром укладається Паспорт психологічної служби системи Запорізької області за навчальний рік, кількісні показники розміщуються у інформаційно-аналітичній збірці Департаменту, починаючи з 2011 року.

Підвищення ефективності діяльності психологічних служб районів та міст **Івано-Франківської області** відбувається через системний методичний супровід фахівців, зокрема, діяльність методичних об'єднань, «Школи молодого працівника психологічної служби», постійно діючих та проблемних семінарів, інструктивно-методичних нарад і консультацій. Функціонує динамічна творча група методистів із психологічної служби по створення циклограм роботи практичних психологів і соціальних педагогів.

З метою оптимізації діяльності практичних психологів та соціальних педагогів 18 районно-міських психологічних служб **Дніпропетровської області** працюють за інтегрованою організаційною моделлю, яка дозволяє компенсувати відсутність фахівців в окремих навчальних закладах за рахунок створення освітніх психолого-педагогічних консилиумів. На сьогодні діє 560 освітніх психолого-педагогічних консилиумів. Щорічно департаментом освіти і науки Дніпропетровської облдержадміністрації проводяться планові та позапланові перевірки діяльності психологічних служб міст та районів області. За результатами перевірок визначається динаміка розвитку психологічної служби системи освіти. Завдячуючи чому впродовж останніх 5-ти років в навчальних закладах області відбувається зростання чисельності практичних психологів і соціальних педагогів.

З метою підвищення рівня психологічної компетентності сучасних керівників навчальних закладів, керівників районними (міськими) управліннями освіти та на виконання п. 1 «Плану заходів щодо розвитку психологічної служби на період до 2017 року», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 06.08.13 за №1106, необхідно звернути особливу увагу на проведення навчальних семінарів, розробку та впровадження методичних рекомендацій щодо організаційно-правових аспектів діяльності психологічної служби системи освіти для ефективного застосування цього ресурсу з метою вирішення нагальних проблем, які виникають у навчально-виховному процесі.

Такий досвід уже є. Так у **Вінницької області** в минулому навчальному році було проведено низку семінарів на тему: «Організаційно-правові аспекти діяльності психологічної служби системи освіти» для інспекторів загальноосвітнього напрямку відділів (управлінь) освіти РДА (міських рад) в рамках курсів підвищення кваліфікації; «Роль, місце та основні функції практичного психолога, соціального педагога в організації навчально-виховного процесу» для директорів ЗОШ I-III ступенів (в рамках курсів підвищення кваліфікації при Вінницького ОПОПП); «Організаційно-правові аспекти взаємодії та співпраці працівників психологічної служби системи освіти області та працівників інших органів і служб у справах дітей (кримінальна міліція у справах дітей, центри соціально-психологічних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо)» для методистів з психологічної служби районів, міст області.

З метою популяризації діяльності, підвищення статусу працівників психологічної служби, зростання рівня професіоналізму фахівців 28-29 квітня 2014 року було проведено обласний **Фестиваль психологів Прикарпаття** «Інноваційні технології у практичній психології».

Чернівецьким центром практичної психології і соціальної роботи розроблено Програму розвитку психологічної компетентності керівників навчальних закладів «Роль, місце та функції практичного психолога, соціального педагога в організації навчально-виховного процесу» та створено Творчу майстерню з метою реалізації Програми розвитку психологічної компетентності керівників навчальних закладів.

З метою забезпечення рівного доступу фахівців психологічної служби до нормативно-правової бази і методичних розробок працівниками Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи розроблена та систематично оновлюється web-сторінка (www.psyua.com.ua).

В Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській, Київській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській, Чернівецькій областях, м. Києві створені web-сторінки центрів (кабінетів) психологічної служби системи освіти.

Зазначені вище заходи сприяють кількісному і якісному становленню психологічної служби системи освіти в цілому.

Звертаємо увагу, що згідно пункту 2.4. Положення про психологічну службу системи освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки № 616 від 02.07. 2009 р. та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 23 липня 2009 р. за № 687/16703, діяльність психологічної служби включає такі основні напрями:

консультаційно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу з питань навчання, виховання і розвитку вихованців, учнів, студентів, допомога органам державного управління у плануванні освітньої діяльності;

просвітницько-пропагандистська робота з підвищення психологічної культури в навчальних закладах та у сім'ї;

превентивне виховання (через засоби масової інформації, під час навчальної діяльності в рамках навчальних програм або як окремого предмета), метою якого є формування у вихованців, учнів, студентів орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я; профілактика алкоголізму, наркоманії, ВІЛ-інфекції і злочинності.

Погіршення ситуації в Україні щодо вживання алкогольних та наркотичних речовин дітьми і молоддю формує гостру потребу щодо реалізації низки профілактичних і превентивних програм з формування здорового способу життя і свідомого ставлення до власного здоров'я.

Ці питання залишаються пріоритетними у діяльності спеціалістів психологічної служби. З огляду на загальну **ефективність інформаційно-освітньої протиалкогольної програми «Сімейна розмова»** було прийнято рішення про розширення географії її впровадження. Таким чином, у 2013-2014 навчальному році програма впроваджувалась на базі навчальних закладів Івано-Франківської, Кіровоградської, Чернігівської, Запорізької, Дніпропетровської,

Харківської, Донецької, Чернівецької, Миколаївської областей та міста Київ. Всього у реалізації проекту брали участь близько 2 000 педагогів та 35 000 учнів 7-8 класів.

Для проведення протинаркотичної профілактичної роботи варто скористатися **«Комплексною програмою з профілактики наркотичних та алкогольних проблем, зорієнтована на учнів 1-11 класів, їх батьків та персонал загальноосвітніх закладів I – III ступенів навчання: Загальний виклад програми профілактичних дій»**. / Вієвський А. М., Лепеха К. І., Балакірєва О.М., ДивакВ.В., Дмитришина Н.А., Жданова М.П., Олійник І.М., Панок В.Г., Сидяк С.В. – К., 2014. - 38 с.

Навчально-методичний посібник є основою навчально-методичного комплексу, розробленого у рамках проекту «Розробка комплексної програми з профілактики наркотичних та алкогольних проблем, зорієнтована на учнів 1-11 класів, їх батьків та персонал загальноосвітніх закладів I-III ступенів навчання». Посібник рекомендований для використання працівниками педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів та методистами інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Електронна версія всіх матеріалів Комплексної програми розміщена на сайті: www.mon.gov.ua в розділі позашкільна освіта, виховна робота та захист прав дитини.

У сприянні задля **виходу із ситуації, вирішення своїх проблем та з надією бути почутими українські діти** все більше довіряють телефонам «гарячих ліній». Маючи вільний доступ до телефону, діти все більше відкриваються, вони шукають односторонніх. Найбільше скарг на конфлікти між однолітками та насильство, непорозуміння з батьками.

Так на Національну дитячу «гарячу лінію» України за 6 місяців 2014 року надійшло 8 144 телефонні дзвінки від дітей. Близько 24 % дітей турбує психічне здоров'я, майже 18% дітей скаржаться на жорстокість своїх однолітків, або так званий «моббінг», коли одні діти з тих чи інших причин зацьковують інших (гістограма 2).

Беручи до уваги цю статистику, набуває актуальності питання щодо створення у навчальних закладах центрів примирення на базі яких будить готуватися медіатори (посередники) з числа учнів задля вирішення конфліктів. Доцільним буде проведення заходів на тему «Вплив ЗМІ на формування світогляду людини і її поведінку», під час яких учні розглянуть способи психологічного маніпулювання і впливу викривленої інформації на психіку людини.

Важливим напрямом діяльності працівників психологічної служби в 2014-2015 навчальному році залишається **забезпечення та психологічний супровід** підготовки учнів до профільного та професійного самовизначення.

Схвалений МОН України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (листи ІТЗО №14.1/12-Г-948, №14.1/12-Г-949, №14.1/12-Г-950 від 23.06.2014) програмно-методичний комплекс забезпечення професійного самовизначення учнів основної в умовах допрофільної підготовки містить програму «Людина і світ професій» для учнів 8–9-х кл. (9, 17, 35, 70 год.) та п'ять посібників «Робочий зошит». Програмно-методичний комплекс надає учням

можливість набути знання про світ професій, напрями профільного навчання, власні індивідуальні особливості, а також передбачає виконання ними практичних, самостійних, дослідницьких і проектних робіт. Все це створює сприятливі умови для свідомого і обґрунтованого вибору учнями основної школи профілю навчання, з урахуванням власних інтересів, можливостей та потреб.

Завданням сучасної старшої профільної школи є не тільки забезпечення предметної підготовки, а й формування готовності випускників до професійного самовизначення та життєвої самореалізації. Схвалений МОН України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (листи ІТЗО №14.1/12-Г-954, №14.1/12-Г-953, №14.1/12-Г-952, №14.1/12-Г-951 від 23.06.2014) програмно-методичний комплекс забезпечення професійного самовизначення учнів старшої школи в умовах профільного навчання містить навчальні програми «Побудова кар'єри» (9, 17, 35, 70 год.) для учнів 10-11-х кл., навчально-методичного посібника для педагогічних працівників до цієї програми, Робочий зошит «Побудова кар'єри» для учнів старших класів та навчально-методичний посібник до робочого зошиту для педагогічних працівників. Програмно методичний комплекс забезпечує розвивальний рух учня від уявлення до усвідомлення себе як майбутнього суб'єкта професійної діяльності; від позитивного ставлення до навчального профілю та пов'язаних з ним професій до емоційно-ціннісного ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності.

Запровадження у навчально-виховну практику загальноосвітніх навчальних закладів програмно-методичних комплексів «Людина і світ професій» для учнів 8-9-х кл. та «Побудова кар'єри» для учнів 10–11-х кл., забезпечує реалізацію сукупності організаційно-педагогічних умов здійснення цілісної системи профільного і професійного орієнтування учнівської молоді.

Перелік рекомендованих джерел

Довідники, каталоги

1. Психологічна служба і ПМПК системи освіти (за результатами 2012–2013 навчального року) / [Березіна Н.О., Лунченко Н.В., Обухівська А.Г. та ін.] – К. : Ніка-Центр, 2013. – 60 с. – ISBN 978-966-521-139-3

Посібники

1. Діяльність психолого–медико–педагогічних консультацій в умовах інтеграції дітей з особливими освітніми потребами [Електрон.дані] / А.Г. Обухівська, Т.Д. Ілляшенко, Т.В. Жук. – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. – 140 с. – ISBN 978-617-7118-06-9

2. Інноваційні моделі підвищення кваліфікації працівників психологічної служби і консультантів ПМПК / авт. кол. за ред. Панка В.Г., Гаркавенко З.О. – Електрон. дані. – Київ, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. – 219 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM), 12 см. – ISBN 978-617-7118-01-4

3. Організація та науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби і ПМПК / за наук. ред. В.Г. Панка та І.І. Цушка. – Електрон. дані. – Київ : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. – 90 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM), 12 см. – ISBN 978–617–7118–04–5

4. Цушко І.І. Формування навичок захисту і збереження репродуктивного здоров'я учнівської і студентської молоді : практич. посіб. / І.І. Цушко. – Електрон. дані. – Київ, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. – 104 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM), 12 см., ISBN 978-617-7118-02-1

5. Панок В. Г. Психологічна служба : [навч.-метод. посіб. для студентів і викладачів] / В. Г. Панок. – [2-е вид.]. – Кам'янець-Подільський : Друкарня Рута, 2013. – 328 с. – ISBN 978-966-2771-21-3 – (Гриф МОН – рекомендовано Науково-методичною Радою МОН України, лист №14/18-3975, протокол № 3 від 07.09.2009 р.)

Методичні рекомендації

1. Обухівська А.Г. Методичні рекомендації з окремих аспектів діяльності практичних психологів і консультантів ПМПК / А.Г. Обухівська, Т.Д. Ілляшенко, Л.Є. Андрусішина. – Електрон. дані. – Київ : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. – 56 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM), 12 см. – ISBN 978-617-7118-00-7

2. Адаптація дітей до навчання у школі в діяльності психологічної служби: методичні рекомендації / за наук. ред. В.Г. Панка – Електрон. дані. – Київ, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. – 100 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM), 12 см. – ISBN 978-617-7118-05-2

3. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : [метод. рек.] / авт. кол.: Н. П. Бочкор, Є. В. Дубровська, О. В. Залеська та ін. ; [упор.: Н. В. Лунченко, Л. Л. Сідельнік]. – К. : МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. – С. 7-13.

Навчальні програми

1. Збірник програм факультативних курсів, курсів за вибором та спецкурсів для застосування в роботі працівниками психологічної служби загальноосвітніх навчальних закладів / за наук. ред. В.Г. Панка. – Електрон. дані. - К.: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM), 12 см. – ISBN 978-617-7118-03-8 – (Гриф МОН лист ІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)

2. Програма «Особлива дитина: для дітей дошкільного віку зі спектром аутистичних порушень» / авт. кол. за ред. Шульженко Д. І., Островської К. О. – Інтернет видання. – Київ, Національний Педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2013. – 250 с. – (Гриф МОН – рекомендовано МОН України, лист №1/11- 13887 від 11.09.2013 р.)

Перелік фахових періодичних видань рекомендованих для використання в практичній діяльності працівників психологічної служби системи освіти

Назва видання	Передплатний індекс	Періодичність/обсяг
ВИДАВНИЦТВО «ШКІЛЬНИЙ СВІТ»		
Газета «Психолог»	23316	2 рази на місяць, 120 сторінок

Газета «Соціальний педагог»	91815	1 раз на місяць, 60 сторінок
Газета «Дефектолог»	90224	1 раз на місяць, 60 сторінок
Газета «Психолог дошкілля»	37648	1 раз на місяць, 60 сторінок
Психолог. Бібліотека	23677	1 раз на місяць
Соціальний педагог. Бібліотека	49407	1 раз на місяць
Електронний додаток до газет		1 раз на місяць
ВИДАВНИЦТВО «СОЦИС-ПРЕС»		
Журнал «Практична психологія та соціальна робота»	74046	1 раз на місяць
Журнал «Обдарована дитина»	74016	10 разів на рік
ВИДАВНИЦТВО ТОВ «Міжнародний центр фінансово-економічного розвитку Україна»		
Журнал «Практичний психолог: Дитячий садок»	37775	1 раз на місяць 64 сторінки
Журнал «Практичний психолог: Школа»	37772	1 раз на місяць 64 сторінки

Протягом 2014-2015 навчального року практичним психологам та соціальним педагогам виконувати наступні завдання:

- Постійно відстежувати випадки насильства серед дітей, виявляти дітей-агресорів.
- Залучати до роботи з дітьми, схильними до насильницької поведінки, представників служб у справах дітей, кримінальної міліції у справах дітей, громадських організацій.
- Розробити та поширити серед учасників навчально-виховного процесу буклети, листівки «Сім'я – простір без насильства», «Знай свої права, умій себе захистити», «Як захистити себе від насилля вдома і на вулиці» тощо.
- Створити(поновити) банк даних дітей, що скоїли злочин, або схильних до девіантної поведінки, індивідуальні картки та соціальні паспорти діагностичного вивчення дітей, виявлення причин порушень у поведінці учнів та розробки конкретних рекомендацій і спільних дій щодо їх усунення (безпосередня робота психолога – чому у дитини девіації в поведінці).
- Продовжити створення Індивідуальних психолого-педагогічних карт учня на всіх учнів ЗНЗ, психологічних характеристик класів, надати класним керівникам конкретних рекомендацій по роботі з учнями.
- Створити(поновити) у ЗНЗ інформаційні куточки зі списками телефонів(адресами) місцевих служб, спеціалізованих центрів, консультацій медико-психологічного профілю, телефонів довіри.
- Здійснити підписку на періодичні фахові видання, рекомендовані МОН України для використання у практичній діяльності спеціалістами психологічної служби.
- Впроваджувати освітні профілактичні програми, найефективнішими компонентами реалізації яких є: формування навичок прийняття рішень, навичок

протистояння тискові однолітків та інших впливів (реклами, батьків) на предмет вживання наркотичних речовин; розвиток життєвих та соціальних навичок за допомогою професіоналів, однолітків.

Перелік державних програм, на виконання заходів з реалізації яких має бути спрямована діяльність працівників психологічної служби навчальних закладів

1. Загальнодержавна програма "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року (затверджено Законом України від 5 березня 2009 року № 1065-VI);
2. Загальнодержавна програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 роки (затверджено Законом України від 19 лютого 2009 року № 1026-VI);
3. Державна цільова соціальна програма "Молодь України" на 2009-2015 роки (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2009 р. № 41);
4. Державна цільова соціальна програма "Школа майбутнього" на 2007-2010 роки (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007р. № 1071);
5. Державна цільова програма роботи з обдарованою молоддю на 2007-2010 роки (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 р. № 1016);
6. Державна програма протидії торгівлі людьми на період до 2010 року (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. №410);
7. Державна програма підтримки сім'ї на період до 2010 року (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2007 р. № 244);
8. Державна програма "Репродуктивне здоров'я нації" на період до 2015 року (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006р. № 1849);
9. Державна програма подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 р. № 623).
10. Державна цільова соціальна програма зменшення шкідливого впливу тютюну на здоров'я населення на період до 2012 (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 940)

3. І. Структура річного плану включає такі розділи:

1.

Вступну частину, де зазначається проблема школи, районного центру практичної психології і соціальної роботи, проблема, над якою працює соціальний педагог або практичний психолог у навчальному закладі, напрямки роботи фахівця протягом минулого навчального року та мету, завдання і головні пріоритети діяльності в новому навчальному році. Варто зазначити тематику звернень (їх кількість) від учнів, педагогічних працівників, батьків до психологічної служби, назви факультативних курсів, гуртків (кількість годин, вік учнів), загальну кількість школярів, котрі навчаються в освітньому закладі, скільки з них дітей-сиріт або позбавлених батьківського піклування, дітей із багатодітних, малозабезпечених

родин, дітей-інвалідів, важковиховуваних учнів та інших пільгових категорій, нормативні документи згідно яких здійснюється діяльність психологічної служби.

2.

Функції працівника психологічної служби по роботі з учнями (дітьми), педагогічними і медичними працівниками, батьками, органами державної адміністрації та місцевого самоврядування.

3.

Додатки до плану. Це можуть бути програми, плани чи проекти психолого-педагогічного характеру, спрямовану на індивідуальну або групову роботу з учасниками навчально-виховного процесу для вирішення освітніх завдань або профілактику типових для учнів проблем.

При складанні річного плану необхідно враховувати: участь у реалізації державних (регіональних, місцевих) програм, наказів та рішень колегій Міністерства освіти і науки України, обласного управління освіти і науки, відділів освіти; пріоритетні напрями діяльності навчального закладу та запити педагогічного колективу; заходи, сплановані в загальному плані установи; специфіку роботи з учнями (дітьми) на кожному віковому етапі їх розвитку; свою спеціалізацію і рівень кваліфікації (особисті ресурси). На початок навчального року в працівника психологічної служби вже має бути затверджений та погоджений план роботи на рік.

Організаційно-методичні аспекти роботи працівників психологічної служби системи освіти в сучасній соціально-політичній ситуації

Гринчук С.О., методист РНМК

З метою попередження або мінімізації негативних наслідків конфліктних подій важливо формувати знання у дітей, батьків та педагогічних працівників про ситуацію, що склалася. Особливо це стосується необхідності відстеження нових законів та інших нормативно-правових актів, які активно зараз приймаються з метою сприяти захисту та надати допомогу особам у складних життєвих обставинах. Своєчасне донесення такої інформації до дітей, батьків та педагогічних працівників сприятиме зверненню по допомогу від осіб, які її потребують, водночас запобігаючи більш складним наслідкам перенесених подій¹. На часі також надання інформації щодо діяльності органів державної влади, особливо соціальних служб, громадських організацій, територіальних громад у наданні допомоги особам, які опинилися в складних життєвих обставинах.

У спілкуванні з батьками варто наголосити на необхідності обговорення ними з дітьми тих фактів та подій, про які вони запитували. Інформація має бути подана дозовано, відповідати віку та рівню сприйняття дитини. Для зовсім маленьких вона може бути представлена у формі казки чи іншої цікавої історії. Розмова має бути спокійною і виваженою. Доцільно підкреслити, що така взаємодія з дитиною сприятиме формуванню та зміцненню довірливих стосунків, знизить рівень тривожності та агресивності у дітей.

Рекомендації

- *Інформуйте дітей, батьків, колег, територіальну громаду про нововведення в законодавстві, що стосуються захисту прав дітей та надання допомоги особам, які потребують.*
- *Інформуйте про роботу органів державної влади, громадських організацій, територіальних громад, органів місцевого самоуправління щодо надання допомоги особам, які опинились у складних життєвих обставинах, захисту їхніх прав.*
- *Порадьте батькам говорити з дітьми про події, які відбуваються в країні. Поясніть, як краще це зробити.*
- *Порекомендуйте дітям, батькам, колегам, членам територіальної громади звернутися на Національну дитячу «гарячу лінію» для отримання інформаційних, психологічних, правових консультацій.*
- *Виявляти дітей, які потребують соціально-педагогічної та/або психологічної допомоги.*
- *Активізувати роботу з формування навичок безпечної поведінки задля попередження випадків насильства, зокрема гендерного насильства.*
- *Проводити з учнями соціально-психологічні тренінги з метою зниження ступеня агресивності, формування толерантності, попередження випадків насильства.*
- *Сприяти проведенню психологічної та соціально-педагогічної роботи з дітьми з сімей, члени яких загинули.*
- *Сприяти адаптації дітей-переселенців в нових умовах.*

Вивчення можливостей громади щодо надання необхідної допомоги дітям, батькам чи колегам, які її потребують.

Практично в кожному класі є учні, які стають об'єктами глузувань та знущань. Булінг - достатньо нове поняття в нашому житті, але явище, яке воно визначає, на жаль, нам добре і давно відоме. У художній формі ця проблема була розкрита в радянському фільмі «Опудало» (рос. «Чучело»). Що ж це за явище таке, де дитина стає «білою вороною» та «цапо-відбувайлом», а сьогодні жертвою булінгу?

Фізичний булінг - штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, «сканування» тіла, нанесення тілесних ушкоджень тощо.

Економічний булінг - крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей жертви, вимагання грошей тощо.

Психологічний булінг - принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, міміки обличчя, поширення образливих чуток, ізоляція, ігнорування, погрози, жарти, маніпуляції, шантаж тощо.

Сексуальний булінг - принизливі погляди, жести, образливі рухи тіла, прізвиська та образи сексуального характеру, зйомки у переодягальнях, поширення образливих чуток, сексуальні погрози, жарти тощо.

Рекомендації

- *Стежте за груповою динамікою класу, щоб вчасно виявляти випадки булінгу та реагувати на них.*
- *Якщо Ви вважаєте, що дитина стала жертвою булінгу, перш за все переконайтеся, що це дійсно цькування, а не локальний конфлікт.*
- *Заохочуйте дітей розповідати про свої проблеми вам або своїм батькам.*
- *Заохочуйте батьків виявляти проблеми спілкування та взаємодії дитини в колективі, звертатись до практичного психолога.*
- *Для вирішення ситуації шкільному психологу варто працювати не лише з дитиною, яка стала жертвою булінгу, чи з переслідувачем, але й з усім класом.*

Доцільно знати та використовувати в розмові з дітьми на тему ситуації в країні правильні слова та вирази. До правильних слів та виразів належать ті, які не є оціночними, не несуть погрози і не навіюють страх, а просто констатують сам факт подій.

Не можна бути впевненими, що всі діти в класі займуть однакову позицію до того, що відбувається, бо вони мають сім'ї і на їх світобачення впливає позиція членів сім'ї. Щоб раптом не спровокувати конфлікт у класі, це потрібно враховувати.

Доцільно заздалегідь обмірковувати, як саме ті чи інші завдання можуть вплинути на дітей, чиї батьки або родичі брали участь чи постраждали, або навіть загинули внаслідок конфліктних подій.

Непотрібно наполягати на тому, щоб завдання, пов'язані з сім'єю, виконувались у строгій відповідності зі заздалегідь встановленими правилами. Потрібно мати гнучкий та творчий підхід, і не обов'язково оприлюднювати результати виконання таких завдань усім учням класу.

Доцільно обговорювати зі шкільним психологом чи соціальним педагогом можливість створення групи взаємодопомоги для дітей, які цього потребують. Залучення до цієї роботи фахівців з організацій, які займаються допомогою дітям та сім'ям та мають досвід у веденні таких груп.

Непотрібно думати, що всі діти однаково відреагують на якусь травматичну подію. Різні діти на одну і ту ж саму подію прореагують по-різному. На це буде впливати попередній досвід реагування на травмуючі події, рівень розуміння дитиною того, що відбулося і відбувається, чи була надана підтримка та допомога раніше, чи мала дитина дорослого, якому могла б довіряти.

Доцільно обговорювати з батьками можливі реакції дітей на події, тривоги та страхи у зв'язку з ними та як це відображається в поведінці дитини. Серед дітей у класі можуть бути ті, хто втратив батька чи матір через події в державі. Такі діти можуть переживати втрату і в такий період у них може знизитись успішність, можуть бути складнощі з концентрацією уваги, пригнічений емоційний стан.

Непотрібно навішувати на таких дітей ярлик «проблемна» дитина. Важливо побачити в ній особистість, яка реагує на перенесену втрату.

Варто робити все для того, щоб усі діти в класі знали про те, що в якоїсь дитини постраждали чи загинули батько чи мати, і тактовно підходити до обговорення такого питання. Якщо втрати в класі обговорюються, це дає можливість навчатися дітям висловлювати співчуття і дбайливо ставитися до тієї дитини, яка втратила когось із батьків.

Недоцільно ігнорувати дитячі зауваження або конфлікти, пов'язані з втратами близьких людей. Краще демонструвати дітям розуміння та повагу до почуттів інших людей, вчити дітей тому, що кожна людина має невід'ємну внутрішню цінність. І краще дитині допомогти, аніж її ображати. Франсуаза Дольто (дитячий аналітик) писала «...треба зробити так, щоб дитиною керував не страх, а почуття свободи, коли один повинен бути відмінним від іншого, люблячи інших, хто, у свою чергу, з любов'ю ставиться до нього, при цьому кожен терпляче приймає індивідуальні та сімейні особливості іншого».

Доречно вміти розпізнавати ознаки, які вказують на те, що дитина переживає втрату або має депресивні прояви. У разі необхідності потрібно повідомити тих близьких, які опікуються дитиною, щоб вони мали можливість підтримати її.

Підтримуючи звичний шкільний розпорядок, вчитель допомагає дітям відчувати безпеку, а також те, що є речі, які залишаються звичними. Підготовка до певних шкільних подій також може продовжуватися. У періоди великих хвилювань батьки можуть не дозволяти дітям ходити до школи, в принципі батьки мають право залишити дитину вдома, але повернення до звичного життя допомагає дитині зміцнити почуття безпеки та здатності керувати своїм життям. Підтримка звичного способу життя дуже позитивно діє на дитину та є для неї доказом власної безпеки та стабільності.

Учителю потрібно бути уважнішим до дітей, адже деякі з них можуть демонструвати ознаки стресу. Ці ознаки не варто залишати без уваги, а краще звернутися за допомогою до фахівців.

У періоди надзвичайних ситуацій, які викликають багато тривоги та не мають остаточного вирішення, певний час особливо важливою є різнобічна підтримка дітей.

Емоційна підтримка. Це перше, що спадає на думку, коли ми думаємо про підтримку, яку нам надають інші люди. Якщо в дорослих виникають проблеми на роботі, члени сім'ї або друзі будуть кожного дня питати, як себе людина почуває

та казати їй, що підтримують її. Це ж саме можна робити і з дітьми. Інколи діти настільки переживають за своїх близьких, що бояться ставити їм запитання або не звертаються за підтримкою, тому що вважають, що цим вони засмуть близьку їм людину. Тому вчителям потрібно бути уважними до своїх учнів і бачити, хто з них потребує особливої уваги. Можна запропонувати таку вправу, щоб кожен учень склав список усіх учнів класу, поміркував і написав навпроти кожного з прізвищ, що найбільш подобається в цій особі, які її чесноти. Вчитель збирає написане, опрацьовує і наступного тижня роздає кожній дитині аркуш з перерахованими рисами, які помітили однокласники.

Навички, які необхідні, щоб надавати дітям підтримку:

- Активне слухання. Допомогаємо дитині впоратися з її почуттями. Дитині потрібно, щоб її почуття приймали та поважали: можна спокійно та уважно вислухати дитину; можна визнавати почуття дитини словами «так», «хм», «зрозуміло»;

можна назвати почуття: «ти стурбований», «ти засмучена», «ти сердитий».

- Покажіть, що розумієте бажання дитини. Надайте їй можливість уявити це: «Я б хотіла, щоб такого не було, щоб все у нас було спокійно і не потрібно було переживати за батьків/чи за цю ситуацію» (як приклад).
- Вміння ставити питання, які спонукають дитину до розмови: «Я уважно тебе слухаю...», «Це важливо, що ти розповідаєш...», «Міг би ти розповісти про це більше.».
- Встановлення відносин, що базуються на довірі.
- Надання корисного та заохочувального зворотного зв'язку.
- Вміння концентрувати увагу на можливостях та рішеннях, а не на проблемах.
- Спостерігати за поведінкою дитини тривалий час.
- Розуміння та правильне використання невербальних засобів вияву почуттів; терпиме та неупереджене ставлення.
- Чуйність та співчуття.

Практична допомога. Допомогти впоратися з різними завданнями повсякденного життя. Інколи події так впливають на дитину, що їй важко концентрувати увагу на завданні. Розуміння цього та допомога у виконанні складних завдань є важливим елементом підтримки.

Обмін думками, ідеями. Досвід та думки інших людей про певні ситуації можуть бути корисними. Діти можуть використовувати героїв книжок чи фільмів, історичних персонажів інших людей, для обговорення того, як би вони себе вели в тій чи іншій ситуації. Обмін думками з дітьми щодо тієї чи іншої ситуації допомагає їм, оскільки вчить дивитися на ситуації/події з різних точок зору і надає можливість висловлювати власні погляди.

Пошук та обробка інформації. Діти підліткового віку можуть шукати різну інформацію про події, досліджувати історичні підґрунтя того, що відбувається, узагальнювати отримані знання і представляти як невеличкі проекти, які можна буде розглянути під час виховної години. Така форма роботи також є підтримкою, оскільки допомагає спрямувати енергію в пошуковому напрямі.

Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період

*Алькема С.Я., керівник РМО,
практичний психолог Мопрівської СЗШ*

**Ознаки та симптоми посттравматичного стресового розладу у дітей
(за даними Американського національного центру з ПТСР)**

Вікова	Ознаки та симптоми
Діти молодшого віку (1 - 6 років)	• Безсилля і пасивність, відсутність звичайних реакцій • Генералізований страх • Підвищена збудливість і незібраність • Пізнавальна плутанина • Складність говорити про цю подію • Складність визначати почуття • Нічні кошмари, інші порушення сну • Страх розставання і «чіпляння» за близьку людину • Регресивні симптоми (наприклад повернення нічного нетримання сечі, втрата мови, рухових навичок) • Нездатність збагнути смерть як неминучість • Тривога з приводу смерті • Соматичні симптоми (болі в животі, головні болі та ін.)
Діти молодшого та середнього шкільного віку (6 - 11 років)	• Почуття відповідальності та провини • Повторювана травматична гра • Почуття тривоги при нагадуванні про подію • Нічні кошмари, інші порушення сну • Стурбованість з приводу безпеки, думки про загрозу • Агресивна поведінка, спалахи гніву • Страх почуття болю, травми • Пильна увага до тривоги батьків • Ухиляння від школи • Тривога/турбота про інших • Поведінкові, емоційні, особистісні зміни • Соматичні симптоми (скарги на тілесні болі)
	• Тривога розлуки • Втрата інтересу до діяльності • Плутанина думок, недостатнє розуміння травматичних подій • Відсутність чіткого розуміння явища смерті, причини «поганих» подій • Прогалини в нестачі розуміння заповнюються «магічними» поясненнями • Втрата здатності до концентрації в школі, зниження успішності • Дивна або незвичайна поведінка

Підлітки (12-18 років)	- Егоїстичність - Небезпечна для життя поведінка - Бунт удома або в школі - Різкі зміни у відносинах - Депресія, уникнення спілкування - Зниження успішності в школі - Спроба віддалитися і захиститися від почуттів сорому, провини, приниження - Надмірна активність з іншими людьми чи відступ від інших з метою врегулювання внутрішнього конфлікту - Схильність до переживання нещасних випадків - Бажання помсти, активність, пов'язана з відповіддю на травму - Порушення сну і харчування, нічні кошмари
-------------------------------	--

Дитячі реакції на травму та перші кроки допомоги*

Симптоми	Перші кроки допомоги
Вік 3-7	
1. Безпорадність, пасивність	Забезпечення підтримки, відпочинку, комфорту, їжі, можливості гратися і/або малювати
2. Генералізований страх	Відновлення захисту з боку дорослих
3. Пізнавальні труднощі (наприклад, не може зрозуміти)	Повторні конкретні роз'яснення ситуацій, очікуваних подій
4. Труднощі розпізнавання власних занепокоєнь	Знайомство з емоційними назвами загальних реакцій
5. Недостатність вербалізації - елективний мутизм, повторювані невербальні програвання травми, німі запитання.	Допомога у вербалізації спільних почуттів і скарг (дитина ще не в змозі сприймати свої почуття поокремо)
6. Приписування магічних властивостей спогадам про травму	Відділення травми від речових нагадувань (будинки , ящики для іграшок і т.д.)
7. Розлади сну (нічні страхи і кошмари, страх засипання, страх залишатися одному особливо в темряві)	Заохочення розповідей про них батькам і вихователям (малювання, ліплення того, що лякає)

8. Тривожна прихильність (чіпляння за дорослих, небажання перебувати без батьків)	Забезпечення постійної турботи і догляду (наприклад, запевнення, що його зустрінуть з дитячого садка/школи). Обмін пам'ятними предметами
9. Регресивні симптоми (смоктання пальця, енурез, белькотіння)	Переносимість дорослих до цих тимчасових проявів
10. Тривоги, пов'язані з нерозумінням смерті, фантазії про «лікування від смерті», очікування, що померлі можуть повернутися, напасти	
Вік до 11 років	
1. Поглинання власними діями під час події, стурбованість своєю відповідальністю і/або виною	Допомога у висловленні прихованих переживань, спровокованих подією
2. Специфічні страхи, що запускаються спогадами або перебуванням на самоті	Допомога в ідентифікації та висловленні спогадів, тривог і в попередженні їх генералізації
3. Перекази і програвання події (травматичні гри), пізнавальні повтoreння і obsесивна деталізація	Дозвіл говорити і гратися, аналіз спотворень, знання про нормальність почуттів і реакцій
4. Страх бути пригніченим своїми переживаннями	Стимулювання вираження страху, гніву, печалі і т.д. в підтримуючій присутності дорослого, щоб попередити почуття захопленості переживаннями
5. Порушення концентрації та навчання	Стимулювання повідомляти батькам і вчителям, коли думки і почуття заважають
6. Порушення сну (погані сни, страх спати одному)	Підтримка в оповіданнях про сни, пояснення, чому бувають погані сни
7. Турбота про свою безпеку і про безпеку інших	Допомогти поділитися занепокоєнням, заспокоїти реалістичною інформацією
8. Порушена або нестабільна поведінка (наприклад: незвично агресивна чи безрозсудна поведінка, негативізм)	Допомога в оволодінні переживаннями, апеляцією до самоконтролю (наприклад: сказавши: «Напевно, це до самоконтролю (наприклад: сказавши: «Напевно, це важко - відчувати себе таким сердитим»)

9. Соматичні скарги	Допомогти ідентифікувати пережиті під час події тілесні відчуття
10. Пильна увага до реакцій і одужання батьків, страх засмутити батьків своїми тривогами	Пропозиція спільних зустрічей з дітьми та батьками, щоб допомогти дітям поділитися інформацією з батьками - що вони відчувають
11. Турбота про інші жертви і їх сім'ї	Заохочення конструктивних дій в інтересах постраждалих і загиблих
12. Страх викликані власними реакціями горя, страх привидів	Допомога в збереженні позитивних спогадів про те, що він робив у важкий момент, підлітковий вік
Підлітковий вік	
1. Погляд з боку, сором і вина (подібно до того, що буває в дорослих)	Спонування до обговорення події, пов'язаних з нею почуттів і реалістичного бачення того, що було можливо
2. Тривожне осмислення своїх страхів, почуття уразливості і інших емоційних реакцій, страх здаватися ненормальним	Допомога в розумінні того, що здатність переживати такий страх - ознака дорослості, заохочення розуміння і підтримки в середовищі однолітків
3. Посттравматичні зриви (наприклад: використання наркотиків, алкоголю, деліквентна поведінка, сексуальні загули)	Допомога в розумінні того, що така поведінка - спроба блокувати свої реакції на подію і заглушити гнів
4. Небезпечні для життя правила, само руйнуюча і віктимна поведінка	Звернення до спонукань такої поведінки з гострими наслідками, пов'язування їх з імпульсивністю, що веде до агресії
5. Різкі зміни в міжособистісних стосунках	Обговорення можливих труднощів у стосунках з однолітками і родиною
6. Бажання і плани помсти	Вислухати існуючі плани, звернутися до реальних наслідків їх виконання, заохочувати конструктивні альтернативи, здатні зменшити відчуття посттравматичної безпорадності
7. Радикальні зміни життєвих принципів, що впливають на формування ідентичності	Пов'язати принципи змін з впливом травми

8. Передчасний вступ в доросле життя (наприклад, вихід зі школи, шлюбу, або небажання жити в будинку)	Заохочення відстрочених рішень, щоб дати час на осмислення своїх реакцій на травму і переживання горя
---	---

Рекомендації батькам щодо профілактики посттравматичних стресових розладів у дітей

Саме підтримка, яку надають дитині протягом і після неприємних або травматичних подій батьки, родичі та дорослі друзі сім'ї, є вирішальним чинником у подоланні негативних наслідків травматичного стресу в дітей. Прислухаючись до того, що відбувається, батьки можуть знайти шляхи допомогти дитині впоратися зі своїми почуттями.

Якщо батьки можуть бути разом з дітьми, дітям набагато легше. Дорослі, які можуть говорити з дітьми про події і сприймати їх почуття, допомагають дітям пережити травматичний стрес з меншими втратами.

Загальні рекомендації для батьків, які живуть на кризових територіях у стані соціальної та політичної напруги:

Потурбуємось про тіло:

- намагайтесь якомога менше змінювати звичний ритм життя дитини;
- побільше сну, відпочинку, позитивних вражень;
- організуйте можливість дитині для «розрядки» напруги - заняття спортом, танцями, рухливі ігри;
- харчування - може бути частим і маленькими порціями, не примушуйте дитину їсти, якщо вона не має апетиту. Харчування може бути легким і корисним (фрукти, овочі, соки);
- дитині (і вам також) необхідно побільше пити (вода, солодкий чай, компот, сік, морс);
- не відмовляйте дитині у солодкому. Неміцний чай із цукром, цукерка, чашка какао викликають позитивні емоції, почуття безпеки та стимулюють роботу мозку;
- не бійтесь зайвий раз обійняти, погладити дитину, потримати її за руку, зробити масаж або покласти руку на плече. Позитивні тілесні контакти дуже корисні для зняття напруги;
- теплий душ або ванна також допоможуть зняти зайву напругу.

Потурбуємось про емоційну стабільність:

- не потрібно без особливих причин водити дитину в місця масового скупчення людей. Це може підвищити її тривогу. При відвідуванні таких місць необхідна обов'язкова присутність поруч СПОКІЙНОГО дорослого. Поясніть дитині, куди і навіщо ви йдете;
- не варто дозволяти дитині на самоті дивитися телевізійні новини. Взагалі, чим менше теленовин із місць страшних подій побачить дитина, тим краще. У будь-якому разі, навіть якщо ваша дитина-підліток, вона потребує пояснення вашого ставлення до подій;
- створіть атмосферу безпеки (обіймайте дитину якомога частіше, розмовляйте з нею, приймайте участь в її іграх);
- подивіться разом з дитиною «хороші» фотографії - це дозволить звернутися до приємних образів з минулого, послабить неприємні спогади;

- читайте книжки - оповідання і казки, де описуються сюжети подолання страху героями;
- якщо дитина відчуває тривогу або страх, ви можете забезпечити для неї свою спокійну присутність, ненав'язливий фізичний контакт (обійняти, взяти за руку), тепло (укрити, дати теплий чай). Важливо говорити, що ви - поруч, що все добре, вона у безпеці;
- якщо дитина особливо «не слухається», виявляє надмірну активність, з незрозумілих причин кричить або сміється, - постарайтеся не відповідати агресивно. Можливо, рухова активність допомагає дитині впоратися зі стресом. «Супроводжуйте» її в русі (будьте поруч), намагаючись поступово знижувати темп. Можна спробувати ввести рамки - запропонувати рухливу гру «за правилами». Або переключити на активність, де є правила (бігати наввипередки, «битися» подушками, м'яти і рвати папір і ін.);
- дитині можуть снитися кошмарні сновидіння. Підтримайте її, вислухайте і заспокойте, переконайте, що в цьому немає нічого страшного;
- дайте дитині зрозуміти: ви всерйоз ставитеся до її переживань і ви знали інших дітей, які теж через це пройшли («Я знаю одного сміливого хлопчика, з яким теж таке трапилось»);
- поговоріть з дитиною про ті почуття, яких вона зазнала або відчуває. Ви можете сказати, що багато людей відчували тривогу, страх, гнів, безпорадність. І що ці почуття - нормальні. Розмову про почуття можна супроводжувати малюванням на вільну тему або ліпленням. А потім обговорити - що намальовано, що це означає, яким буде розвиток сюжету, як далі житиме персонаж, як йому допомогти і т.п.;
- зведіть розмову про подію з опису деталей на почуття.

Подбаємо про осмислення подій:

- Будь-яка, навіть маленька дитина, потребує пояснення того, що відбувається. Для неї важливо знати, чому батьки тривожаться, сердяться, горюють. Що відбувається в сім'ї, в місті. Постарайтеся пояснити це коротко (4-5 фраз) і спокійно.
- Розмовляйте з дитиною про події, що відбулися, стільки, скільки у її потрібно. Не варто говорити: «Тобі це не зрозуміти», «Зрозумієш, коли виростеш», «Я не можу тобі пояснити». Завжди є що сказати. Постарайтеся, щоб ваші фрази були зрозумілими і не лякали дитину.
- У будь-якій розмові про події, що відбулися, необхідно час від часу нагадувати дитині, що зараз ситуація більш стабільна, що дорослі знають (або вирішують), що робити. Що дитині є на кого покластися, поруч є дорослі турботливі люди.
- Також можна сказати, що зараз багато фахівців думають про те, як допомогти людям у переживанні складних почуттів. Що багато людей - разом. І навіть у найскладнішій ситуації є ті, хто зможуть допомогти дитині.
 - Не можна дозволяти дитині стати тираном. Тому не виконуйте будь-які її бажання з почуття жалю.

Особлива важливість гри:

- зараз, як ніколи, для дитини важливо АКТИВНО ГРАТИСЯ. Можливо, дитина буде будувати барикади, грати в «Майдан», «беркут» і «майданівців»,

військових. Інценувати бійки, стрілянину, поранення, смерті. Ці ігри можуть спричинити безлад в вашій квартирі, але допоможуть знизити напругу дитині;

- вагому роль можуть зіграти ігри на відреагування агресії. Дитина може «озброюватися», нападати або захищатися, бути пораненою або «убитою» в грі. Усе це є нормальним способом дитини впоратися зі стресом. Можна запропонувати дитині «битву» подушками, повітряними кульками та ін. Також добре м'яти тісто, глину, пластилін і ліпити фігурки;
- заохочуйте ігри дитини з піском, водою, глиною (допоможіть їй винести назовні свої переживання у формі образів);
- велику роль серед ігор можуть зайняти ігри «в лікарню». Це також є нормальним і сприяє подоланню стресу.

Реагування дитини на травматичний стрес зазвичай нормалізується протягом місяця. Робота психіки над травматичним стресом позитивно завершується, не переходячи у формування посттравматичного стресового розладу.

Якщо дитина опинилась в ситуації, що в її сприйнятті (і/чи в реальності) є вкрай небезпечною, близьким дорослим в найближчий час необхідно надати таку допомогу дитині:

1. Відвести дитину з місця події та створити для неї максимально комфортне і безпечне середовище: зігріти (теплій одяг, ковдра, грілка тощо), дати теплий солодкий чай (якщо можливо, з лимоном), створити тишу, вимкнути яскраве світло. Говорити із дитиною спокійним голосом, запевняючи, що ви поруч, все гаразд і дитина в безпеці, що «все минулося».
 2. Пояснити дитині, що трапилась дуже неприємна подія. Якщо в дитини є поранення, слід пояснити, що саме трапилось і запевнити в тому, що буде надана необхідна лікарська допомога. Впевняти, що ви поруч і знаєте, що слід робити в такій ситуації.
 3. Слід просити дитину описати кімнату або інше місце, де вона зараз знаходиться. Запитати, чи вона вже зігрілась, чи теплий чай. Називати дитину по імені, називати інших близьких людей, які є поруч («подивися, тут є твій тато, твоя бабуся, вони поруч, все гаразд»). Намагатися дивитися дитині в очі, тримати за руку або легенько обіймати. Якщо дитина не опирається, обійняти її та робити «колихальні» рухи (як колишують малу дитину).
- Через деякий час дитина може почати тремтіти або рухатись, махати руками, кричати, бігати, плакати. Таке збудження є нормальним через деякий короткий період (від декількох хвилин до декількох годин) після травмуючої події. У цей період важливо не докоряти дитині і не стримувати її, а супроводжувати, тим самим дати змогу для розряду негативної енергії, що накопичилася під час травматичного стресу. Варто бути уважними, бо в цей час дитина може не контролювати себе і наражатися на небезпеку.
5. Слід дозволяти дитині плакати і виражати сильні почуття, проте запевняти, що все буде гаразд («так, ти сильно налякався/налякалася, проте все буде добре»). Важливо надати дитині якомога більше підтримки, проте говорити небагато і простими словами: «Я поряд», «Все буде добре», «Ти в безпеці», «Мама вже їде до тебе» тощо. Також можна говорити дитині, що вона сильна і в неї все вийде.
 6. У наступні за травматичними подіями дні дитина може потребувати підвищеної уваги та спокою. Вірогідно, вона буде дратівливою, вимогливою,

нестриманою. Або, навпаки, здаватися боязкою та ховатися. Вона може злитися на вас або на себе. Або робити вигляд, що «нічого не сталося». Можуть спостерігатися порушення сну (утруднення засинання, нічні пробудження, кошмарні сновидіння). Можуть спостерігатися одноманітні рухи або дії, повторюватися малюнки або ігри (в тій чи іншій мірі пов'язані із пережитою подією). У цей період важливо заспокоювати дитину, перемишлювати розмови про подію, що трапилася, іншими розмовами або іншою діяльністю, що має бути приємною.

7. Щодо почуття страху, то важливо запевняти дитину в тому, що боятися - це природно. Що сміливі люди - також бояться. Проте їм вдається впоратися із власним страхом. І що дитина також смілива, сильна і обов'язково впорається.

8. Через деякий час дитина захоче зрозуміти сенс того, що відбулося. Можуть виникнути питання захищеності, справедливості, провини

- чийої і власної. Не залишайте дитину на самоті. Якщо почуття власної провини досить сильні або виникають питання про відсутність сенсу життя після травми, - це привід звернутися до психотерапевта. Дитину необхідно зорієнтувати в тих діях, що мають відбутися (лікування, процедури, похорон тощо). Важливо, щоб дитину підтримувала близька доросла людина, яка сама не є постраждалою.

9. У цей час дитина потребує розмов і відповідей на запитання. Також доцільними будуть спільні ігри, малювання, ліплення, прогулянки. Питання, які ставитиме дорослий щодо смислу гри або малюнка, допоможуть їй зорієнтуватися в тому, що сталося, та знайти нові смисли.

10. Дитина може гратися в одну і ту саму гру. Можливо, ця гра якимось чином буде пов'язана з травмуючою подією. Дитина в такий спосіб хоче опанувати ситуацію і, можливо, вийти з неї в кращий спосіб. Буде добре, якщо ви допоможете їй у цьому.

Важливо:

- Заручитися підтримкою близьких і рідних. Важливо, щоб в оточенні дитини були люди, що не постраждали.
- Намагатися зберегти режим дитини, забезпечити нормальний сон та харчування, достатність пиття, оберігати дитину від додаткових стресів.
- Менше таємниць і натяків (вони ще більш лякають дитину).
- Відповідати на запитання дитини поступово і доступно. На одне запитання - одна відповідь. Коли дитина її опанує, вона зможе поставити наступне питання.
- Підтримувати надію на краще.
- Бути готовими до «нечемної», «дивної», «агресивної» поведінки дитини.
- НЕ казати: «забудь це», «викинь з голови» - це прямий шлях до формування постстресових розладів.
- Не залишати дитину наодинці із своїми переживаннями, проте і не докучати їй.
- Ні в якому разі не соромити дитину і не винуватити в тому, що сталося або в поведінці після травмуючої події.
- Бути готовими раз за разом обговорювати ті самі речі.
- Заручитися самим надією на те, що травму можливо пережити.

- Пам'ятати, що частині дітей з різних причин не вдається упоратися із наслідками травматичного стресу самотійно, і вони потребують професійної допомоги.

У разі ВАШОГО ХВИЛЮВАННЯ за стан дитини або тривалості незвичної поведінки дитини БІЛЬШЕ МІСЯЦЯ - ЗВЕРНУТИСЯ по допомогу до ПСИХОТЕРАПЕВТА.

Діагностичний та корекційний інструментарій Каузометричне опитування²

Каузометричне опитування проводиться в індивідуальній формі, займає 40-60 хвилин і складається з таких етапів: біографічна розминка; формування списку подій; датування подій; причинний аналіз міжподійних відносин; цільовий аналіз міжподійних відносин; позначення сфер приналежності подій.

Дослідник (інтерв'юер) знайомиться з обстежуваним (респондентом), намагається встановити з ним довірливі відносини, зацікавити дослідженням, активізувати процес осмислення ним власного життєвого шляху, стимулюючи думки про особисте минуле, теперішнє, майбутнє.

Для подолання ефекту “захисту біографії” можна запозичувати чимало від психо-аналітичної бесіди, зокрема, прийому “зустрічної відвертості”.

Тобто, однією з особливостей каузометрії є те, що, даючи можливість досліджувати життєвий шлях, вона не припускає як обов'язкову умову зняття “захисту біографії” і досягнення цілковитої відвертості респондента. У даному разі необхідним є лише певний “мінімум довіри”, достатній для здатності респондента розмірковувати про власне життя у присутності дослідника.

З цією метою доцільно зацікавити респондента можливими результатами дослідження. Важливо пояснити обстежуваному, що в дослідженні він виступає не стільки в ролі випробовуваного, скільки в ролі експерта з питань власного життя. У ході роботи він у синтетичному і цілісному виді зможе осмислити власне життя, минуле і майбутнє, зробивши картину більш яснішою. Досвід роботи з каузометрією показує, що поряд з діагностичною цей метод може виконувати і формуючу функцію, допомагаючи індивіду адекватніше оцінити пройдені етапи життєвого шляху, краще усвідомити власні плани і наміри.

Циклічний тест часу

Інструкція: Уявіть усе своє життя від початку і до кінця - минуле, теперішнє і майбутнє і постарайтеся зобразити його на папері у вигляді трьох кіл минулого, теперішнього і майбутнього. Кола можуть бути маленькими або великими, перетинатися або ні.

Формування списку подій

Інструкція: На даному етапі Вам необхідно буде проаналізувати деякі події вашого життя. “Подією” буде вважатися будь-яка зміна у Вашому житті. Це можуть бути зміни в природі чи суспільстві, у вашому внутрішньому світі (думках, почуттях, цінностях), в стані Вашого здоров'я, в поведінці, діях і вчинках, в навчанні, роботі, в сім'ї, в спілкуванні з друзями і т.д.

До речі, говорячи про подію, ми завжди будемо мати на увазі зміну. Тепер уявіть своє життя в цілому - від народження до смерті. У вашому житті було багато подій, багато ще попереду. Спробуйте знайти (для самого самої себе) 15 найважливіших, на Вашу думку, подій свого життя. Це можуть бути як події, що відбулися, так і події, що чекають на Вас у майбутньому. Формулювання назви може бути довільне: Ви можете написати сам зміст події або позначити її словом. Події бажано записувати в хронологічному порядку

1.	9.
2.	10.
3.	11.
4.	12.
5.	13.
6.	14.
7.	15.
8.	

Датування

Інструкція: вкажіть, будь ласка, максимально точну хронологічно дату кожної вказаної Вами події. Якщо подія вже відбулася, то згадайте коли. Якщо мова йде про майбутню подію, то поставте дату цієї події. Кожна подія повинна мати лише одну дату, відповідно тому, коли вона відбулася чи відбудеться

1.	9.
2.	10.
3.	11.
4.	12.
5.	13.
6.	14.
7.	15.
8.	

Емоційна оцінка подій

Інструкція: оцініть події за ступенем емоційної привабливості, використовуючи наступну шкалу: +2 - дуже приємна, +1 - приємна, 0 - байдужа, -1 - не приємна, -2 - дуже неприємна.

1.	6.	11.
2.	7.	12.
3.	8.	13.
4.	9.	14.
5.	10.	15.

Ранжування подій за значимістю

Інструкція: виділіть в списку одну, найзначимішу "особисто для Вас" подію і запишіть під номером 1, другу за значимістю під номером 2 і так далі цілий список.

1.	6.	11.
2.	7.	12.

3.	8.	13.
4.	9.	14.
5.	10.	15.

Причинний аналіз

Інструкція: ми переходимо до головного етапу дослідження. Вам необхідно подумати над кожною подією і відповісти на запитання: чому вона відбулася чи відбудеться? Почнемо з події 15. Вона має багато причин. Чи можете Ви, наприклад, погодитися з тим, що подія 15 відбулася (відбудеться) тому, що була (буде) подія 14? Нас цікавить при цьому лише Ваша особиста думка про існування чи відсутність відношення “причина-наслідок” між подіями 14 і 15. Можна дати одну із трьох відповідей: “завдяки” (+), “всупереч” (-), “незалежно” (0).

Так само аналізуються відношення події 15 з усіма іншими подіями, включаючи і 1-шу. Потім аналогічним чином розглядаються причини події 14, 13, 12 і т.д.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
15															
14															
13															
12															
11															
10															
9															
8															
7															
6															
5															
4															
3															
2															
1															

Цільовий аналіз

Інструкція: Ви щойно проаналізували можливі причинно-наслідкові відношення у Вашому житті. Але між подіями існують зв'язки й іншого типу: одна і та ж подія може відступати метою чи засобом по відношенню до іншої. Зараз Вам необхідно буде розглянути кожну пару подій і відповісти на запитання: чи є одна з них метою, а інша засобом для досягнення цієї мети? Розпочнемо з події 1. Подумайте над тим, для чого ця подія відбулася, які цілі Ви переслідували, здійснюючи цю подію. Чи можете Ви погодитися з твердженням, що перша подія відбулася для того, щоб змогла відбутися друга подія, або подія перша відбулась для того, щоб уникнути події другої. Можна дати одну із трьох відповідей: “досягнути” (+), “уникнути” (-), “незалежно” (0).

Аналогічно аналізуємо подію 1 з подією 3, 4.....15.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1															
2															

3														
4														
5														
6														
7														
8														
9														
10														
11														
12														
13														
14														
15														

Визначення психологічного віку

Уявіть собі все своє життя - минуле, теперішнє і майбутнє. В якому році Ви народились? До якого віку будете жити? (Дайте більш-менш реалістичну оцінку).

У таблиці 1 обведіть кружечком число, яке відповідає Вашому віку (з точністю до 5 років), обведіть кружечком число, яке відповідає віку, до якого Ви сподіваєтесь прожити (з точністю до 5 років).

А тепер за допомогою таблиці оцініть кожні 5 років Вашого життя за ступенем насиченості важливими для Вас подіями. Подіями можуть бути які-небудь зміни в природі і суспільстві, у Вашому внутрішньому світі, в стані Вашого здоров'я, в поведінці, у Ваших діях і вчинках, у сім'ї і на роботі, в навчанні, в спілкуванні з друзями і т.д.

Оцініть спочатку насиченість першого п'ятиліття. Свою оцінку відмітьте знаком + у відповідній клітинці таблиці, враховуючи, що:

10 балів - максимальна ступінь насиченості,

1 бал - мінімальна ступінь насиченості.

Аналогічно оцініть насиченість кожного із п'ятиліть (як минулих, так і майбутніх, аж до відміченого Вами віку життя). Увага, кожне п'ятиліття повинно мати тільки одну оцінку насиченості, але мати її повинне обов'язково.

Ви виконали завдання повністю? Тепер можна визначити Ваш психологічний вік. Для цього:

1. Підрахуйте загальну суму балів по всіх п'ятиліттях - минулих і майбутніх. Підрахуйте загальну суму балів усіх уже прожитих п'ятиліть
2. Розділіть суму "балів прожитого" на загальну суму балів всіх п'ятиліть. Отриманий результат - показник суб'єктивної "реалізованості життя".
3. Помножте цей показник на очікувану Вами тривалість життя. Який ви отримали результат? Це і є ваш психологічний вік.

Ступінь насиченості важливими подіями											
П'яти	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1-5											
6-10											
11-15											
16-20											

21-25										
26-30										
31-35										
36-40										
41-45										
46-50										
51-55										
56-60										
61-65										
66-70										
71-75										
76-80										
81-85										
86-90										
91-95										
96-										
101-										
106-										
111-										

Дякуємо за співпрацю!

Застосування методики Ельке Гарбі «Техніка плану (проекції)» в роботі з дітьми

Методику Ельке Гарбі «Техніка плану (проекції)» можна використовувати з дітьми в кризових ситуаціях і при роботі з травмою. Це метод придатний як для діагностики, так і для опрацювання травми. Дитину просять намалювати план місцевості, будинку, квартири, місця і т. д. де ймовірно могла статися травматизація або загрозливі події для дитини. Для діагностики необхідно залишатися на рівні сприйняття (де знаходиться кімната, двері, де затишно, де погано, хто де спить, як виглядають шпалери, меблі, якщо Ви припускаєте, що травматизація відбувалася в будинку, також можна використовувати план місцевості, школи, табору, лікарні і т.д.), з метою опрацювання переходити з цього рівня на рівень почуттів і думок і заохочувати їх вираження.

1. Попросіть дитину на аркуші паперу намалювати олівцем план квартири (або оточення, місцевості), де мала місце травматизація. Запитайте про вікна, двері. Кому яка кімната належить. Запитайте про те, яка обстановка в кімнатах і попросіть дитину намалювати це.

План не повинен відповідати масштабу, важливо, щоб було уявлення про простір.

2. Тепер попросіть дитину вибрати два олівці, які б представляли добро і загрозу/зло.

3. Потім попросіть дитину намалювати «добрим олівцем» усі місця, з якими у неї пов'язані приємні спогади. («Де було добре?»; «Що і з ким ти там робив/робила?»). Намагайтеся, щоб дитина згадала образи, щоб у неї ожили гарні спогади.

4. Після цього попросіть дитину намалювати «поганим олівцем» місця, де вона відчувала себе погано.

5. Потім почніть опрацювати з дитиною приємні місця одне за іншим, питаючи її про дії/зміст/почуття/атмосферу і сприяючи їх посиленню.

6. Потім попросіть дитину, починаючи з місця, де вона відчувала себе найменш погано, описати, що сталося там. Супроводжуйте дитину, уважно слухайте її, ставте додаткові запитання, що стосуються перебігу подій і конкретних дій (діагностика). Перейдіть на рівень почуттів/думок, якщо потрібне опрацювання («Як це відчувалося в тілі?; Що ти думав/думала?»).

7. Крок за кроком пройдіть усі погані місця. Для регулювання таким навантаженням час від часу можна знову повертатися в гарне місце, щоб «набратися» сил.

Робота з планом може тривати кілька сеансів. Вона також придатна для маленьких дітей. Часто є першим структурованим методом, за допомогою якого можна наблизитися до травми.

Вивчення наслідків впливу екстремальних умов на особистість дитини

Вивчення наслідків впливу екстремальних умов практичний психолог здійснює під час інтерв'ювання підлітка, уточнюючи, «яка саме екстремальна ситуація впливає на тебе?», «як довго вона триває?», «як часто це відбувається?», «яка глибина, інтенсивність впливу?», «до кого звертався/ зверталася по допомогу?». Психолог заповнює індивідуальну діагностичну карту «Психологічна карта дослідження впливу екстремальних умов» за такими розділами:

ім'я: вік: дата звернення: р.

I. Короткий опис загального стану підлітка

(вид нервово-психічного напруження: емоційне, неемоційне, змішане; психологічні наслідки, поведінка).

II. Вид екстремальних умов за походженням

(техногенний, природно-стихійний, соціально-психологічний).

III. Інтенсивність, періодичність, тривалість впливу екстремальних умов вказати (високий, середній, низький) ступінь.

IV. Небезпека для життя та здоров'я

(коротка характеристика наслідків).

V. Психологічний прогноз

(нормальні реакції на стрес, наявність психотравми, ознак посттравматичного стресового розладу).

VI. Види психологічної допомоги (рекомендовано: при високому ступені - індивідуальне консультування, при середньому - корекційні заняття в групі, при низькому - профілактичні заняття, консультування батьків, тощо).

VII. Переадресація до суміжних служб

(вказати яких саме: соціальних, медичних, правових, студентських товариств тощо).

Проблеми впливу екстремальних умов на поведінку старших підлітків стосуються порушення крім психологічної також фізичної регуляції, що надає психологу підстави рекомендувати підлітку звернутися до лікаря. Докладне вивчення особливостей екстремальних умов, які впливають або вплинули на студента, орієнтують спрямованість, мету та завдання психо-корекційної роботи.

Дослідження психологічних проявів підлітків у екстремальних умовах. Діагностичний комплекс методів спрямований на дослідження різних аспектів

емоційної, поведінкової та особистісної сфери підлітка. Пропонуємо комплекс методик щодо оцінки поведінки підлітка, його системи цінностей як основи життєвої філософії, способів виходу з несприятливих ситуацій та проявів агресії: методика «Метод незалежних характеристик» - полягає в отриманні інформації через характеристику особистості з боку кількох осіб; метод незакінчених речень; види агресії (за А. Бассом) - визначення, до якого з видів агресії може вдаватися підліток; методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча - вивчення системи ціннісних орієнтацій, що визначає змістовну сторону спрямованості особистості і становить основу її ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності; тест Розенцвейга - дослідження реакцій на невдачу і способів виходу із ситуацій, що перешкоджають діяльності або задоволенню потреб особистості; шкала тривоги Спілбергера; проективний тест кольорів Люшера; проективний малюнок «Баранець у пляшці» Т. Репної - визначення особливостей інтра-саморегуляції та екстра-саморегуляції підлітків за теорією емоціональності В. Небиліцина, Б. Теплова; інші методики.

Окрім використання різноманітного діагностичного інвентарю можна провести різноманітні корекційні та профілактичні тренінги, психологічні практикуми, уроки психології і т.п.